

İSLAM'DA MONOTEİZM (TEVHİD) ve AKTÜEL ALANLARI*

Prof.Dr.Şaban Ali Düzgün
duzgun@ankara.edu.tr

Giriş

Bu yazıda 'din' terimini İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik gibi farklı din modelleri için değil, bütün bu modellere kaynaklık eden evrensel/doğal/insani ilkeleri içeren ve her peygamberin beslendiği temel ilahi referans anlamında kullandığımı ifade etmek isterim. Bu evrensel referans Kur'an'da *hak din*¹, *değerlerin kaynağı kurucu din (ed-dinü'l-kayyim)*² olarak anılmakta ve bütün peygamberlerin doğrultmakla (ikame) sorumlu tutuldukları³ temel kurumu temsil etmektedir. Bu çerçevede tanımladığımız *din* içinde tevhid kendini şu şekilde göstermektedir:

1. Dinin Çekirdeği ve Ruhunu Olarak *Tevhid*

Bu anlamda dinde ve dinin bir modeli durumundaki İslam'da *tevhid*, inanca ve inancın sistematik yapısına rengini veren en temel dini ilkedir ve bir sistemden bahsedecek olursak sistemin işleyişi bu terime bağlıdır. Dinin içindeki bütün diğer unsurlar, *tevhid*'in bozulması veya yok olmasıyla bozulmakta ve yok olmakta; tevhid'in varlığıyla da varlık bulmakta ve canlılıklarını devam ettirebilmektedir. Çekirdek kavram olarak *Tevhid*, dini unsurların birbiriyle olan ilişkisini sağlamakta ve anlamlı bir bütün oluşturarak dinin sistemli bir yapı arz etmesine imkân vermektedir. Bu yönüyle *tevhid*, *başta Allah'ın birliği olmak üzere, dinlerin köken olarak birliği, insanların ve insanlığın birliği, üzerinde uzlaşılacak kök kavramların birliği, insanlığın aşması gereken ortak problemlerin birliği*, gibi geniş bir yelpazede kendini göstermektedir. İslam'da tevhid, dini ve etnik aidiyetleri dikkate almadan ve hatta bu aidiyetleri ortadan kaldıracak şekilde Allah'ı bütün insanların Tanrı'sı olarak sunmayı, hayatı Allah'ın bütün insanlara ortak lutfu olarak görmeyi, kesreti/çokluğu ancak vahdet/birlik ilkesi ışığında algılamayı ve böylece çatışma alanlarını ortadan kaldırmayı hedefleyen bir zihin yaratmayı hedefler. Bu anlamda tevhid salt dini bir doktrin olmanın ötesine geçer ve Adem'den bu yana yaşanan insanlık trajedisini yok etmeyi hedefleyen bir hümanist ideayı da temsil eder. Bu ideanın insanlıkla bir tekâmül geçirdiğini ve insanlık idealine paralel olarak bir hümanist yapıya kavuştuğunu söylemek mümkündür. Kur'an'da "din" in tekâmül ettirilerek son formuna kavuşturulduğunu söyleyen pasajdan hareket ettiğimizde, tekâmül eden/mükemmel formuna kavuşan dinin ana temsilinin bu birlik/tevhid fikri üzerinden kurulduğunu görürüz.

"O doğunun da batının da Rabbidir; O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse sadece O'nun himayesine sığın." ⁴

Bu tevhid vurgusu metaforik olarak Allah'ı Alemlerin nur'u (aydınlatıcısı) olarak tanımlayan Kur'an ayetinde de görülmektedir. Allah'ın bütün alemleri aydınlatan nurunun kaynağı olan

*Münih Ludwig Maximilian Üniversitesinde (Almanya) Sunulan Tebliğ.

¹ 9. Tevbe, 33.

² 12.Yusuf, 40 ve 30. Rum, 43.

³ 42. Şura, 13.

⁴ 73. Müzzemmil, 9.

zeytin ağacının ne doğuya ne de batıya ait olduğu söylenmektedir:⁵ Ne doğuya ne de batıya ait, ifadesi evrenselliğin temeli olduğu kadar, Tanrı'yı kendi tekellerine almaya çalışan doğu ve batıya da bir reddiyedir.

Yeni bir peygamberin gelişine zemin hazırlayan gelişmeler de, tevhidin yerine geçirilen şirkten ve bu şirkin köken sağladığı her türlü gayr-ı insani davranış biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu durumda Allah'ın tarihin bir kesitine müdahalesi olarak tanımlayabileceğimiz peygamber göndermenin arkasındaki temel sebep de, tevhidi yeniden asli formuna kavuşturma ve bu asli formun tahrif edilmesiyle varlık tasavvurunda ve insan ilişkilerinde ortaya çıkan her türlü tahribi de yeniden düzeltmektir. Bu yönüyle İslam dininde mutlak formuna kavuşan tevhid, o ana kadar dinlerde yapılan her türlü hatalı vurguyu düzeltme iddiası sebebiyle en kapsamlı onarım ve dini katışıksız formuna kavuşturma hareketi olarak görülebilir. İslam Dini'nin temeli durumundaki tevhid akidesini en öznlü biçimde ifadelendiren Kur'an suresi, bu özelliğinden dolayı, 'İhlas' olarak adlandırılmıştır.

2. Allah'ı Sebeplerin Sebebi Olarak Görmek Anlamında Tevhid: Rasyonel ve Tecrübi Temel

Evrendeki bütün inançlara ve değerlere sinen, sembol ve pratiklere anlamını veren kuşatıcı bir *tevhid* düşüncesi, ancak bütün sebepleri tek bir sebebe bağlayabilen zihinle gerçekleşebilir. *Bu anlamda tevhid, insanın zihinsel gelişim bakımından ulaşabileceği en zirve anlayış görünümündedir.* Bu anlamıyla *tevhid*, sadece gördüğüne inanan ve ilk değerlendirmeleri her zaman yüzeysel olan ilk dönemlerdeki insan zihninin tekâmül ederek ulaştığı bir anlayış seviyesidir. Kozmosda olup biten her şeyi kanun ve kurallarıyla Tek bir kudretin iradesine bağlayabilmek, her zihnin yapabileceği bir şey değildir. Karmaşık bir dünyayı ve bütün varlıkları tek bir ilahın idare edeceğini akıllarına sığdıramayan putperest Araplar, Hz. Muhammed için, "Ne o, tanrıları bire mi indirdi?"⁶ derken bu ilkel zihniyeti temsil ediyorlardı. İnsan zihninin bunu kavrayabilecek bir gelişim seyrini tamamlaması gerekiyordu. Allah'ın birliğinin vurgulandığı "İlahınız *tek bir Allah'tır. O'ndan başka ilah yoktur. O rahman ve rahimdir*"⁷ ayetini takip eden pasajda altı çizilenler bu durumu göstermektedir:

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgarı ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren) birçok delil vardır".⁸

İnsanın ontik yapısına yerleştirilen tecrübe ve akletme yeteneklerine dayalı olarak yetkinliğe ulaşabileceğini göstermek üzere İbn Sina ve İbn Tufeyl, *Hayy b. Yakzan* adlı eserlerini telif etmişlerdir. Bu iki müelliften sonra gelen İbn Nefis de aynı amaçla *Er-Risale el Kâmilîyye'sini*⁹ kaleme almıştır.

Bu eserlerde, bireyin yetkinliği elde ediş süreci ve bu süreçteki sezgisel/deruni tecrübesi (İbn Sina) ve dışsal tecrübesi ve aklıyla elde ettiği kazanımlar (İbn Tufeyl) anlatılmaktadır. Bu eserdeki temel vurgu şu noktadır: kimsenin yerleşik olmadığı bir adada yetişen bir insan, kendi tecrübesi ve akıl yürütmesiyle doğal, felsefi ve teolojik hakikatleri keşfedebilmektedir.

⁵ 24. Nur, 35.

⁶ 38. Sad, 5.

⁷ 2. Bakara, 163.

⁸ 2. Bakara, 164.

⁹ Bkz. *The Theologus Auto-didactus of Ibn Al-Nafis*, (ed. Max Meyerhof & Joseph Schacht) (Oxford, 1968).

İbn Tufeylin vurgusu şu noktadır: Bir ceylan tarafından ıssız bir adada yetiştirilen bir çocuk gözlem ve mantıksal çıkarımlarla temel insan bilgisinin bütün köşe taşlarını keşfetmekte sonunda bilginin derinliklerine kadar ulaşmaktadır. Önce ölü hayvanları parçalayarak öğrendiklerinden bitkilerin anatomisine geçmekte, buradan meteorolojik olgulara ulaşmakta, ardından semavi cisimlerle ilgili bilgileri keşfetmekte ve sonunda Yaraticının varlığı ve sıfatları bilgisine erişmektedir. Bu sıfatlar üzerindeki düşünmesi de onu Allah'a karşı yükümlülüklerine götürmektedir. Bu İslam bilginlerini bu yönde teşvik eden şu Kur'an ayeti çok manidardır:

"Allah'ın size fazlı ve rahmeti olmasaydı **pek azınız hariç şeytana uyar giderdiniz.**"¹⁰

Maturidî bu ayetin yorumunda, Allah'ın *fazlı*ndan kasıt peygamber (Hz.Muhammed) göndermek, *rahmetinden* kasıt ise vahiydir (Kur'an) demektedir. Maturidî, "bu pek az insan ne ile hakikati bulup da şeytana uymaktan kurtulabilirler?" diye sormakta ve ardından "akıl" ile diye cevaplamaktadır.¹¹ Görünen fiziki alemin ötesine geçip, her şeyin temeline melekutun (hükümranlık ve nizam) temeline Allah'ı yerleştirebilmeyi başarabilme anlamındaki bu *muwahhid* insan zihninin gelişim seyri Kur'an'da İbrahim peygamberin kişiliğinde temsil edilmektedir:

"İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. "İşte Rabbim!" dedi. Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi. Ay' doğarken görünce de, "İşte Rabbim" dedi. Ay da batınca, "And olsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce de, "İşte benim Rabbim! Bu daha büyük" dedi. O da batınca, "Ey kavmim!" Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım" dedi. "Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim."¹²

Böylece *tevhid* bağlamında, Allah'ın alemde kendinden başka bir ilah olmadığına dair ifadeleri, salt birer iddia olmanın ötesine taşınmakta, göklerdeki ve yerdeki her türlü hakimiyetini bu birliğin temeline yerleştirilmektedir:

"Allah, kendisinden başka tanrı olmayandır; O hayydir, kayyumdur. ... Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur..."¹³

3. Putperestliğin ve Şirkin Karşısı Olarak *Tevhid*

Tevhid fikrinin insanlık için getirdiği en büyük kazanım, insanları birçok tanrıya inanmanın getirdiği zihin parçalanmasından, bağımlılık duygusundan ve kölelikten kurtarmasıdır. Bu anlamda semavi dinlerin, dünyanın ücra köşelerindeki ilkel inanç gruplarına tevhid fikrini/monoteizmi taşımaları insanlık, din ve kültür tarihi adına büyük bir başarıdır. Kur'an, evrende varolmakta olan her şeyi tek bir Varlığa bağlamak suretiyle, iyiliğin kaynağını bir ilaha, kötülüğünkünü ise bir başkasına atfeden yahut yaratan ve yarattığının devamını sağlayacak kudret ve inayete sahip bir varlık olarak Allah fikrine sahip olmakla birlikte, ona götürecektir başka aracı varlıkların peşine de düşen her türlü putperest tezahürü yıkmaktadır. Kur'an, Tek Allah'ın dışında herhangi bir varlığa, O'na denk bir bağlılıkla bağlanmayı putperestlik olarak görmekte ve şu ayette işaret edildiği gibi bu insan tiplerini kınamakta ve onları karanlıklarda kalan körler olarak adlandırmaktadır:

¹⁰ Nisâ 4: 83.

¹¹ Maturidî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, tahk. M.Boynukalın, Gözden geçirme B.Topaloğlu, Mizan Yay. İstanbul, 2005, c.III. s.356.

¹² 6. En'am, 75-79.

¹³ 2. Bakara, 255.

“... Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” De ki: “Allah’tır”. O halde de ki: “Onu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?” De ki: “Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?” Yoksa O’nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir.”¹⁴

İlkel insanın korkarak kendisine bağlandığı ve ilahi nitelikler vererek kulu kölesi olduğu doğa olaylarını Allah kendi buyruğuna itaat eden gerçeklikler alanı olarak ilan ederek, bu bağlılığın temelsizliğinin altını çizmektedir:

“Gök gürlemesi de O’nun buyruğu altındadır/O’nu tespih eder...”¹⁵

Zihnini ve düşünme biçimini mutlak kudret sahibi olan ve yaratmasında ve yarattıklarının hayatlarını devam ettirmelerinde onlara rahman ve rahim isimleriyle eşlik eden Tek bir Varlık fikri etrafında ören mümin insan, bunun arkasından böyle bir inanmanın gerektirdiği davranış tarzlarını da geliştirecektir. Tek bir İlah’ın kabulünün hemen ardından, insanın kendinden daha yüce ve üstün bir Varlık’la ilişkisine rengini veren bağlılık, bağlanma, şükretme, vefa, minnettarlık, vb. duygular geliştirilmektedir:

“Ey iman edenler! ... Eğer siz yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız O’na şükredin.”¹⁶

Tevhid, her şeyden önce, mutlak kudret sahibi bir varlığa teslimiyette kendini gösteren zihinsel bir olgunluk demektir. Bu da, Allah’a verdiğimiz her türlü üstün niteliği ve O’na gösterdiğimiz bağlılığı, O’nun dışındakilere de yönlendirme durumunun adı olan *şirkin* zihinlerden temizlenmesi demektir.

Allah, *tevhid* temelinde kendi varlığını ve birliğini ortaya koyarken rasyonel bir temellendirmeye gitmekte, iki tanrının varlığı durumunda kozmosun maruz kalacağı yıkımı insan zihnine tasavvur ettirmekte, O’nun yaratıcı kudreti ve hayatın devamını sağlayan rahmeti olmadan yaşamın imkânsızlığını onların idrakine sunmaktadır. Burada da durmamakta, insanların edindikleri putların bu özelliklere sahip olup olmadığını düşünmeleri için putperest zihinleri uyandırmaktadır:

“İşte, şu bizim ulusumuz, Allah’ın yerine tanrılar edindiler. Onların tanrı olduğuna apaçık kesin belge getirmeleri gerekmez mi? Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır?”¹⁷

“De ki! Övgü Allah’adır. Seçtiği kullarına esenlik olsun. Allah mı daha iyidir, yoksa O’na koştukları ortaklar mı?”¹⁸

“Ölümünüzde diriminizde bir beyyine üzerine olsun”¹⁹ diyen Kur’an, imanını ve yaşamını böyle bir delillendirmeye dayandırmayan ve böylece kesinlik fikrine ulaşamayan insanların imanına bir değer atfetmemekte, pamuk ipliğine bağlı böyle bir imanın onların susuzluklarını dindirmeyeceğini beyan etmektedir:

“Gerçek dua ancak O’nadır. O’ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı halde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Kâfirlerin duası daima boşa çıkar.”²⁰

¹⁴ 13. Ra’d, 16.

¹⁵ Ra’da 13: 13.

¹⁶ 2. Bakara, 172.

¹⁷ 18. Kehf, 15.

¹⁸ 27. Naml, 59.

¹⁹ 8. Enfal, 42.

²⁰ 13. Ra’d, 14.

Aynı şekilde, Allah'ın yanında başka ilahlar edinmek ve insan kişiliğini aşağılayacak şekilde onlara bağlanmak ve tapınmak, Allah'ın insana verdiği üstün konumun ve emanetin reddi ve kötüye kullanımı olarak görülmektedir.

4. Değerlerin Kaynağı Olarak *Tevhid*: Ahlaki Temel

Tevhid, moral olarak nötr değil, değer yüklü bir evren öngörür. Şüphesiz bu evrensel/doğal değerlerin kaynağı da Bir olan Allah'tır. İnsanın kendini çevreleyen sosyal değerlere bağlanması, onu bu değerleri aşacak daha üst değerler yaratamama gibi bir trajediyle karşı karşıya bırakmıştır. Kur'anın atalar dini dediği ve insanı içinde yetiştirdiği ve yaşadığı sosyal dokunun kölesi yapma iktidarını elinde bulunduran bu sosyal tanrıları aşmanın yolu, Tek Tanrı'nın birleştirici çağrısına kulak vermektir. İnsanın *Ashab-ı Kehf* örneğinde olduğu gibi içinde yaşadığı bu şartları aşabilmesi bu sosyal tanrıların girdabından kurtulması ve algılarını Tek Olan'ın çağrısına açık hale getirmesiyle mümkündür. İnsanın hem kendisiyle hem de dışındaki varlıklarla ilişkisini sürekli aşkın bir boyutu dikkate alarak yorumlaması, bu şartları aşabilmenin ve *Tevhid*'i toplumsal bir matriste içkinleştirebilmenin yegâne yoludur. Zira;

“Yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyarlar ve sadece yaklaşık değerlendirmede bulunurlar”.²¹

Dinin resmettiği hakikatin zemin kaybetmesi ve bunun yerine insanların heva ve heveslerinin ikame edilmesi, tevhid bağlamında karşılaşılabilecek risklerdendir. Bu, Kur'anın 'hevayı/insanın kendi egosunu tanı edinme', Hz. Muhammed'in de 'gizli şirk' olarak adlandırdığı bir durumdur. Aşağıdaki Kur'an pasajı, müminlerden Rablerine kulluk ederken O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarını isterken, kulluk yaparken bile insanların nasıl Allah'a ortak koşma durumuna düşebileceklerine işarette bulunmaktadır:

“Rabbine kavuşmayı uman kimse, yararlı iş işlesin ve *Rabbine kulluk ederken hiçbir şeyi ortak koşmasın*.”²²

Bu putperestlik durumu kendini, bazen de, yaygınlık kazanan ve standartlaşan yanlış davranış biçimlerine, bunların doğruluklarını ve fitrata uygunluklarını hiçbir şekilde sorgulamadan tabi olma şeklinde kendini gösterebilir. Tevhid'in düşmanlarından biri eleştirel zihnin kaybedilmesi ve hem düşünce hem de eylemde başkalarına körü körüne bağlılıktır. Kişi içinde yaşadığı kültürel ortamın mevcut baskın düşünce formlarıyla ilişkisini belli bir niyet ve bilinçlilik ile eleştirel ve diyalektik bir tarzda kurmak suretiyle, kendisini çevreleyen ve kuşatma riski altına alan sosyal çevrenin şartlandırmasının üzerine çıkabilir. Bu şartları aşma, '*eleştirel bilinçlilik*' veya '*diyalektik düşünme*' denen bir yöntemle gerçekleştirilebilir. Hem insanlığın genel tarihi içinde hem de vahiy sürecinde bunun örneklerini görmek mümkündür: Bütün peygamberlere ek olarak özel referanslarda bulunan Firavun'un eşi Asiye²³, Ashab-ı Kehf (yedi uyuyanlar) gibi örnekler insanların kendilerini kuşatan toplumsal ve kültürel belirleyeni aşabileceklerinin ilk akla gelen örneklerindedir.

“Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? diye sorulduğunda, “Biz de batıla dalanlarla birlikte dalyorduk” derler.”²⁴

Çoğu zaman, içinde yaşadığımız ve bize kaynaklık eden ve çoğunlukla da tahakküm altına alan toplumsal düşünme ve hareket etme biçiminin ötesine geçmek için bir üst doktrine ihtiyaç duyulur. Kendi dinamikleriyle evrilemeyen ve fosilleşme sürecine giren bir toplumu

²¹ 6. En'am, 116.

²² 18. Kehf, 110.

²³ 66. Tahrim, 11.

²⁴ 73. Müddessir, 42, 45.

ancak böyle bir doktrin uyandırıp evirebilir. Toplumun görme ve hareket etme kabiliyetindeki bu toplumsal felç ve tutulma durumunu aşmak için, gönderilen peygamberlerin bu insanları 'kalkın, uyanın' nidalarıyla uyandırmaya çalışmasının mantığı da burada yatmaktadır. Alışageldikleri toplumsal yapının belirleyici değerlerinin dışına çıkmak istemeyen bu gelenek ve ata dini tapıcılarını Kur'an ölüler ve sağırlar olarak deşifre etmektedir:

"Bil ki sen *ölülere* işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken *sağırlara* da çağırıyor duyuramazsın".²⁵

Yine bu çerçevede, insanın kendine bir ideal koyması ve bütün kanunlarını, zevklerini, haklarını bu idealden çıkarmaya kalkması belki de tarihin gördüğü en büyük insan sapmalarından biri olarak görülmelidir. Zira bu ideal içerisinde zevklerin, hakların sınırı belirsizdir ve bu sınırsız arzuların güdümüne giren insanın yarattığı dünyanın tarihi de savaşların, tahakkümlerin, açlıkların, sefaletlerin dünyası olagelmıştır. Hem zihinsel hem de bu zihne alet olarak iş görecekteknolojik aygıtlardaki bütün gelişmişliğine rağmen, insanın binlerce yıldır aktif özne olarak rol aldığı dünya sahnesi hala, insanca bir yaşam alanına evrilememiştir. Böyle bir tekâmülün gerçekleşmemesi, bu 'ortak' üst değerler kavramının altının oyulması ve insanlar arasında 'ortak bir kelime'²⁶ arayışı idealinin parçalanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Tevhid inancının karşıtı durumundaki putperestliğin varlığını tespit etmek için, yüzyıllar öncesinde formunu bildiğimiz, puta tapan insanlar ararsak dünyada hiçbir putpereste rastlanmaz. Günümüzün putperesti, hiçbir ortak ve üst değer tanımadan, kendi 'ideal'ini gerçekleştirmek için bütün değerleri ve insanları basamak olarak kullanma derecesinde insanlıktan uzaklaşan tiplerdir. Bu anlamdaki politeizmin en temel karakteristiği *iktidar istenci* ve *perspektivizm*dir.

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir nokta Tevhidin tek tipleştirici bir ideoloji olarak görülmesidir. Kaynağın tek olması, bu kaynaktan beslenenlerin tek tip olmasını gerektirmez ve gerektirmemelidir:

"... (Ey Ümmetler) Her birinize bir *şeriat* (norm) ve bir *minhac* (onu uygulama yöntemi) verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde sizi denemek için böyle yaptı. ..."²⁷

Farklı ümmetlerin aralarındaki ilişkileri düzenlemede (şeriat/şir'a) farklı yol tutmaları, ahlaki ilkelerde bir temele dayanmalarına engel değildir. İnsanın temel ontik yapısına dayanan ve Allah'ın doğuştan bu fitrata neyin iyi neyin de kötü olduğunu yerleştirmiş olmasına yaslanan²⁸ ahlak temeli, bütün insanlarda ortaktır. Bu anlamda yerel bir ahlaktan bahsedilemez. Haksızlık, her yerde haksızlıktır, zulüm her yerde zulümdür, iyilik de her yerde iyiliktir. Bu kavramların yerel olarak farklı tanımlanması, onlara temel özelliklerini veren 'iyi ve kötü' nitelikleri bir kaymaya uğramadığı sürece, bu durumu ortadan kaldırmaz.

Öte yandan, semavi dinlerin vazettiği Tanrı'nın tevhid niteliği, bu tevhide dayalı medeniyetin tek tipleştirici/bire indirgeyici bir yol tutmasına da yol açabilmiştir. Tevhidin toplumsal düzende yarattığı bu tek tipleştirme eğilimi sebebiyle tevhid fikri bazılarınca eleştirilmiş, Tek Tanrı'nın bir kenara itilmesiyle, insanın monoteizmin yarattığı tiranik emperyalizmden kurtulacağı ve gerçekliğin tarihinin derinliklerinde gizli bulunan yeni boyutlarının ancak bu yolla keşfedebileceği iddia edilmiştir. Böyle bir tek tipleştirmenin toplumsal düzende, politikada, vs. yarattığı bir tekelleşme ve totaliterlik varsa bunun

²⁵ 27. Neml, 80; 30. Rûm, 52.

²⁶ 3. Al-i İmran, 64.

²⁷ 5. Maide, 48.

²⁸ 91. Şems, 8.

aşılması için her türlü çabanın sarf edilmesi gerektiği doğrudur. Ancak, dini topluluklar içinde böyle bir tek tipleştirme arzusunun özünde tevhid bulunan dinden değil, inananların yaşam tercihlerinden kaynaklandığı unutulmamalıdır.

5. Kozmosdaki Düzenin ve Yaşamın Garantisi Olarak *Tevhid*

Kur'anın resmettiği Allah, âlemde varolan ve varolmakta olan her şeyin anahtar kavramı olarak öne çıkarılmaktadır. Allah; mutlak kudret sahibi, her şeyi bilen, adil, dünyaların Rabbi, yeri ve gökleri nizam ve düzenlerini vererek yaratan, ölümün ve hayatın var edeni, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan, gücüne karşı konulamaz, hesapları hızlıca gören, herkesin yapıp ettiklerini zerre miktarınca olanlarına kadar bilen, hükümran ve kutsal olan Varlıktır. Bütün kullarının koruyanı, yetimlerin sığınağı, yolunu şaşırانların yolunu aydınlatanı, acıların dindireni, mahrumların Dostu, acılı olana Teselli veren O'dur. Cömert olan, hep veren ama hiç almayan, yarattığı düzen boşluk kabul etmeyen (samed), bağıslayan, merhamet sahibi de yine O'dur.

Kozmosda her şey için bir ölçü konulmuş olması,²⁹ kainatta ince ayar yürüyen nizam ve düzen, her şeye tek bir kudretin hâkim olduğunu göstermektedir. Varlığı oluşturan bütün yapı parçaları, küçüğünden büyüğüne kadar, birbirini destekleyen bir tarzda çalışmaktadır. Organik büyük bir varlık şeklinde varlığını devam ettiren âlem bu yapıyla hem kudret sahibi bir varlığı göstermekte hem de bütün bu planlamaların Tek bir varlığa dayandığına işaret etmektedir. Kainatın başlangıcında gaz halinde bulunan maddelerin, kendi aralarında gruplaşarak yıldızları meydana getirmemeleri ihtimali getirmeleri ihtimalinden çok daha yüksekti, ama durum bunun tersi olarak gerçekleşmiştir. Tek başına bu örnek bile, evrendeki inayeti ve evrenin kendi başına bırakılmamış olduğunu gösterir. Varlık halindeki her şey, bir hikmetle ayarlanmış, yeryüzünde hayatın gerçekleşmesi için hizmete konulmuştur. Bunların olmama ihtimalinin olma ihtimalinden daha yüksek olmasına rağmen, bütün bunların var olması, her şeyde aynı ve tek elin aktif olduğunu göstermektedir. Varlıklar âlemindeki bu düzen ve gayelilik, insan hayatına yönelik bir iradeyi göstermektedir. Evrendeki her şeyin birbirinden haberdar bir şekilde organik bir bütünü varlığını devam ettirmesi için sürekli işbirliği içinde çalışıyor olmaları da bu 'tek' elin varlığıyla ilgilidir. Âleme bu düzeni veren iradenin tek değil de birden çok olması, bu düzenin, gayeliliğin ve varlık parçaları arasındaki işbirliğinin (kozmos) ortadan kaybolması (kaos), bütün varlığın da yok olup gitmesi anlamına gelirdi. Kur'an bunu sistemli bir delil mantığı içinde insanlara sunmaktadır:

“Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın sahibi olan Allah, insanların O'na yükledikleri niteliklerden yücedir.”³⁰

Âlemde yaratılmış bütün unsurlar arasında bir çatışma ve ayrışma değil de işbirliği olması, kozmosdaki her şeyin bir sonuç olduğu kadar başka şeylere sebep olarak düzenlenmiş olması, vs. *tek* bir Varlığı göstermektedir. Allah'ın Kayyûm olarak isimlendirilişi de bu gerçeği yansıtmaktadır. **El-Kayyûm**, yaratıkların gerçekleştirecekleri işlerin dirlik ve düzenini, işleme biçimini koyan; düzenli birlikteliği sonuçta bir değer yaratacak şekilde kanuna bağlayan; kendi kurduğu düzeni kendi ayakları üstünde durmasını sağlayacak kadar değerlerle donatan, demektir.

6. İnsanlığın Birliğinin Kaynağı Olarak *Tevhid*

Tevhid temelinde, İslam Dini'nin temel yapı taşlarından ve ayırt edici özelliklerinden biri, hem Tanrısını hem de gönderdiği ilahi kitabı kendi tekeline almamış olmasıdır. İslam'ın Tanrısı bütün insanların Tanrısı, kitabı da bütün insanların kitabıdır. Kur'an'daki “Ey inananlar!” hitabının yanında, “Ey insanlar!” hitabının varlığı da bunu göstermektedir. Bu

²⁹ 65. Talak, 3; 54.Kamer, 49; 25. Furkan, 2; 87. A'la, 3.

³⁰ 21. Enbiyâ, 22.

kucaklayıcı felsefe yerellikten kurtulmanın ve kucaklayıcı bir dünya görüşü sunmanın da temelini oluşturur. Bu evrenselci anlayışın ve bunun temelinde yatan *birlik* fikrinin belirgin bir şekilde temsil edildiği ayet-i kerimelerden biri şudur:

“Kim bir *insanı* bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur. Her kim de birini yaşatırsa bütün insanları yaşatmış gibi olur.”³¹

Kur’an ayetlerinin büyük bir kısmının, insanların Tanrı kavramını anlama ve anlamlandırmalarında temel rol oynayan, ama büyük bir tahrife uğrayan kavramları yeniden asli haline kavuşturma amacıyla olduğu düşünüldüğünde, insanlığın temel kavramlarının tahrifine bağlı olarak parçalanmış halinin Kur’an’da yeniden bütünlenmeye çalışıldığı görülecektir. Yukarıdaki Kur’an ayetinin Yahudilikte ifadesini bulan yapısına baktığımızda, tekelleştirilen tevhidin Kur’anla, dine, dile, renge ve etnik kökene bakmaksızın nasıl insanlığın birliğini öne çıkararak bir hayat kaynağına dönüştüğünü müşahade ederiz:

“Kim bir İsrailoğlunu kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibi olur, kim de bir İsrailoğlunu öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur.”³²

Müşriklik kadar, dinlerin de insanlığın birliğini parçalama aygıtları olarak kullanımına karşı Kur’anın yine İbrahim figürünü öne çıkardığını görmekteyiz. Hz. İbrahim’i Yahudi ve Hıristiyan kimlikleri altında mütalaa etmeye çalışan tekelci zihniyete karşı onun “dosdoğru/hanif” kişiliği öne çıkarılmaktadır:

“Sonra da sana: “Doğru yola yönelerek İbrahim’in dinine uy! O müşriklerden değildi” diye vahyettik.”³³

“İbrahim, ne yahudi, ne de hıristiyan idi; fakat o, Allah’ı *bir* tanıyan, dosdoğru bir müslüman idi; müşriklerden de değildi.”³⁴

7.Varlıklardaki Birlik Fikrinin Temeli Olarak *Tevhid*

Allah’ın *hakîm* ismi (plansız hareket etmek anlamındaki *sefeh*’in karşıtı olarak), âlemi bir plan dahilinde yarattığını ve alemde işleyen sürecin de bu plana göre yürüdüğünü ifade etmektedir. Bu planın parçaları durumundaki varlığın ve bu varlığı bir bütün olarak temsil eden olayların ortak bir hedefe gitmesi ve belirlenen üstün iyiyi oluşturması, varlığını *Tek* bir kaynağa bağlı olmasına borçludur. Olayların ve varlıkların birbirine bağlı oluşu, varlıkların bir bütün olarak ortak bir hedefe (telos) yönlendirildiklerini gösterir. Bütün varlığa sinen bu ‘birlik’, *Tek* bir planlayıcı fikrini besler. Buna tabiattaki *gayeyi* (*Telos*) örnek vermek mümkündür. Bir ağacın yetişebilmesi için bütün varlıklar (güneş, yağmur, toprak, vs.) işbirliği yapar, birlik içinde davranır ve ortak amaca odaklanır. Bu anlamda Varlığın birliği fikri, hem dinlerin hem de bilimin vurguladığı bir noktadır. Kur’an Tanrı’nın birliğini bütün birlik fikirlerinin temeline koyar:

“Şayet Allah’tan başka Tanrı’lar olsaydı yer ve gökler bozulur giderdi.”³⁵

Birbirinden bağımsız nesnelere fikrinden birbiriyle bağıntılı ve birbirini destekleyen varlıklar fikrine (monizm) giden bilimin ve birbiriyle mücadele eden Tanrılar fikrinden Tek bir Tanrı fikrine (monoteizm) giden din anlayışının birleşmesi, bu bağlılığın kendini gösterdiği zirve noktalardan biridir.

³¹ 5. Maide, 32.

³² Mishna, Sanhedrin 4: 5.

³³ 16. Nahl, 123.

³⁴ 3. Al-i İmran, 67.

³⁵ 21. Enbiya, 22.

İçinde yaşadığı evrende insan, bir ilişkiler ağının parçasıdır. Diğer insanlarla, Yaratıcıyla, tabiatla, vs. Din insana bu *bütünü* dikkate alan bir ilişki ahlakı vermiştir. Bu ağı parçalayan ve hayatı kendi bütünlüğü içinde görmeyen düşünce yapısı, ürettiği düşünce ve insan tipiyle, insanın hayatta var olma hedeflerini (mümin olma=güven verme ve güven içinde bulunma; imarda bulunma=ömür sürülecek bir ümrani/medeniyeti kurma, vs. hedefler) bulanıklaştırmaktadır. İnsanın kalitesini, alet kullanan canlı, tanımlamasıyla kullandığı aletlerin gelişmişliğiyle ölçen ve *bütünden* kopararak kendi merkezine odaklayan düşünce insanın bireyselliği açısından da yıkımlar getirmiştir. Özgürlüğünü kısıtladığını varsaydığı tüm bağları kesip atarken, insana güvenlik veren, kendisini tanımladığı bağları da koparmış, üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştığı dünyayı insanı tehdit eden bir alana dönüştürmüştür.

Allah, 'Varlığın göz bebeği'³⁶ olarak anılacak insanın duruşunu güçlendirmek için kendi ismini paylaşarak³⁷ onu, melekler dahil bütün varlık düzlemlerinin üzerine çıkarmakta, vahyin de en temel konusu yaparak bu bağlılığı sağlamlaştırmaktadır.

Bu bağlılık/bağımlılık düşüncesi, öte yandan, dünyaya atılmışlık fikrini ve bunun yarattığı zihinsel ıstırapı da dindirecektir. Bu düşünce inançsızlığı doğurmakta, inançsızlık da derin bir kötümserliğe yahut Sartre'da ifadesini bulduğu şekliyle, bir bulantıya yol açabilmektedir. İnsanı hayata bağlayan ve hayatı insan için anlamlı kılan ve bunun devamını güvence altına alan Yüce bir varlık fikrinin verdiği güven duygusu, bu bağlılık psikolojisiyle yaratılır. Böylece, '*unutulanlar*' ve ardından da '*unutulanlar*' olma riski de ortadan kaldırılır. Bu bağlılık durumunu atlayıp, hayatı sadece içinde yaşadığımız boyutuyla yorumlayıp kötürümleştiren yaklaşımın temsilcilerine şöyle seslenilmektedir:

"Allah'ı unutup Allah'ın da kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın."³⁸

³⁶ *İnsan* kelime anlamı olarak hem *gözlem yapan* hem de *göz bebeği* anlamlarını taşımaktadır, bkz. 4. Nisa, 6.

³⁷ Allah, insanı *Rabbani* olarak adlandırarak çıkaracağı kadar yücelere çıkarmaktadır, bkz. 3. Al-i İmran, 79.

³⁸ 59. Haşr, 19.